Ekonomia polityczna faszyzmu w świetle koncepcji Jasona Stanleya

AUTOR

Fundacja Dobre Państwo

STRESZCZENIE / ABSTRACT

Artykuł analizuje gospodarkę faszystowską jako system celowej hierarchizacji praw i kosztów, w którym oficjalne deklaracje jedności maskowały drastyczne różnice w podmiotowości ekonomicznej uczestników. Autor wskazuje, że wzrost produkcji w takich reżimach często opierał się na pracy przymusowej i wywłaszczeniach, co sprawia, że prywatna rentowność przedsięwzięć rozmija się z ich rzeczywistym bilansem społecznym. Wykorzystując koncepcję efektów zewnętrznych oraz racjonalność ograniczoną Herberta Simona, tekst wyjaśnia, jak techniczna efektywność mogła współistnieć z destrukcyjnym projektem politycznym. Kluczowym wnioskiem jest stwierdzenie, że w systemach faszystowskich narzędzia ekonomiczne służyły przede wszystkim utrwalaniu politycznej dominacji i wykluczaniu określonych grup z ochrony prawnej.

The article analyzes the fascist economy as a system of deliberate hierarchization of rights and costs, in which official declarations of unity masked drastic differences in the economic agency of participants. The author points out that production growth in such regimes was often based on forced labor and expropriations, meaning that the private profitability of enterprises diverged from their actual social balance. Utilizing the concept of externalities and Herbert Simon's bounded rationality, the text explains how technical efficiency could coexist with a destructive political project. The key conclusion is that in fascist systems, economic tools served primarily to consolidate political dominance and exclude specific groups from legal protection.

Artykuł stanowi krytyczną analizę ekonomii politycznej faszyzmu, stawiając tezę, że systemy te nie opierają się na jednym, sztywnym modelu własności czy zarządzania, lecz są instrumentem politycznej dominacji. Autor dowodzi, że faszyzm wykorzystuje różnorodne mechanizmy – od własności prywatnej po interwencjonizm państwowy – w celu realizacji projektu autorytarnego podporządkowania społeczeństwa i hierarchizacji

praw obywatelskich. Kluczowym punktem analizy jest rozróżnienie między techniczną efektywnością gospodarczą a rzeczywistym bilansem społecznym; wzrost produkcji w systemach faszystowskich często maskuje koszty w postaci pracy przymusowej, wywłaszczeń i likwidacji autonomii organizacji społecznych. Tekst podkreśla, że granicą oddzielającą demokratyczną gospodarkę społeczną od projektu faszystowskiego nie jest zakres uczestnictwa państwa w rynku, lecz obecność pluralizmu oraz niezależności instytucji reprezentujących pracowników. W tym ujęciu gospodarka staje się materialnym przedłużeniem mechanizmów mobilizacji ideologicznej, gdzie podmiotowość człowieka zostaje zastąpiona jego instrumentalną użytecznością dla celów nadrzędnego projektu politycznego.

SŁOWA KLUCZOWE

ekonomia polityczna faszyzmu | koncepcja Jasona Stanleya | hierarchizacja praw i kosztów | włoski korporacjonizm | nazistowska polityka przemysłowa | efekty zewnętrzne w ekonomii | racjonalność ograniczona Herberta Simona | demokratyczny neokorporacjonizm | społeczna gospodarka rynkowa | instrumentalizacja ekonomiczna | podmiotowość ekonomiczna | autonomia organizacji społecznych | polityczna dominacja w gospodarce | bilans społeczny przedsięwzięcia

Gospodarka faszystowska jako system hierarchizacji praw i kosztów

Gospodarka faszystowska jako system nierównych praw. Analiza podziału korzyści i kosztów

Porównanie włoskiego korporacjonizmu, nazistowskiej polityki przemysłowej i gospodarki wojennej pozwala sformułować istotną tezę dotyczącą relacji między formalnymi zasadami własności a rzeczywistymi prawami uczestników procesu gospodarczego. W systemach faszystowskich poszczególne grupy ludzi posiadały zasadniczo odmienne możliwości działania, co działo się niezależnie od oficjalnych deklaracji narodowej jedności i solidarności. Przedsiębiorcy zachowywali określone prawa majątkowe, a niekiedy czerpali korzyści z zamówień państwowych i ograniczeń konkurencji.

Pracownicy zostali pozbawieni autonomicznej reprezentacji zbiorowej, natomiast ludność okupowanych terytoriów oraz grupy prześladowane traciły podstawowe gwarancje wolności, własności i ochrony przed przemocą. Gospodarka faszystowska nie była zatem jednolitym systemem jednakowego podporządkowania wszystkich obywateli państwu, lecz strukturę różnicowania praw, korzyści i obciążeń zgodnie z interesami politycznymi oraz ideologiczną hierarchią wspólnoty. Z punktu widzenia ekonomii dobrobytu kluczowe jest odróżnienie wzrostu produkcji od społecznego podziału jej rezultatów. Państwo może zwiększać wartość wytwarzanych dóbr, jednak proces ten nie gwarantuje poprawy dobrobytu wszystkich uczestników gospodarki. Jeśli wzrost produkcji wynika z pracy przymusowej, wywłaszczeń lub militarnego podporządkowania innych społeczeństw, jego interpretacja wymaga uwzględnienia kosztów, których nie odzwierciedlają standardowe mierniki produkcji krajowej. Podobnie wzrost wydatków na zbrojenia może stymulować aktywność przemysłową i zatrudnienie, lecz w dłuższej perspektywie prowadzi do destrukcji kapitału, masowych strat ludzkich i osłabienia potencjału rozwojowego państwa. W tym kontekście szczególnie użyteczna jest koncepcja efektów zewnętrznych rozwijana w ekonomii neoklasycznej i instytucjonalnej.

Działalność przedsiębiorstwa może przynosić korzyści właścicielom oraz pracownikom, a jednocześnie generować koszty ponoszone przez osoby trzecie lub całe społeczeństwa. W gospodarce opartej na przemocy politycznej problem ten przybiera skrajną postać, gdyż koszty obejmują nie tylko szkody majątkowe, ale i pozbawienie wolności, zniszczenie zdrowia czy śmierć.

Istotne staje się więc rozróżnienie między prywatną rentownością przedsięwzięcia a jego rzeczywistym bilansem społecznym. Ekonomiczny zysk nie jest wystarczającą podstawą oceny, jeśli warunki jego uzyskania naruszają podstawowe prawa człowieka. Nie można przy tym traktować gospodarki faszystowskiej jako całkowicie irracjonalnej w każdym wymiarze organizacyjnym. Reżimy potrafiły podejmować decyzje odpowiadające konkretnym celom instrumentalnym, a część inwestycji przynosiła realne rezultaty. Problematyczny pozostawał jednak charakter nadrzędnych celów, stopień politycznego ograniczania decyzji i sposób rozdzielania kosztów. Racjonalność techniczna mogła zatem współistnieć z normatywnie destrukcyjnym projektem politycznym. Szczególnie interesująca jest możliwość osiągania lokalnej efektywności w ramach systemu, którego ogólny kierunek prowadził do skrajnej destrukcji gospodarczej i społecznej. Obserwację tę można zestawić z koncepcją racjonalności ograniczonej Herberta Simona.

Uczestnicy organizacji podejmują decyzje na podstawie niepełnej wiedzy, ograniczonych możliwości przetwarzania informacji oraz zasad wyznaczanych przez środowisko instytucjonalne. W systemie autorytarnym problem ten pogłębia presja ideologiczna, zakaz krytyki i podporządkowanie informacji oczekiwaniom przywództwa. Nie oznacza to automatycznego braku

zdolności do podejmowania skutecznych decyzji gospodarczych, ale zwiększa znaczenie instytucjonalnych mechanizmów weryfikacji założeń i korygowania błędów. Jeśli niezależne źródła wiedzy i kontroli zostają osłabione, organizacja może utrzymywać politycznie pożądane działania mimo narastających dowodów ich nieskuteczności.

Zasadniczy problem ekonomii politycznej faszyzmu nie sprowadza się zatem do pytania o wykorzystanie mechanizmów rynkowych lub państwowych. Istotniejsze jest ustalenie, w jaki sposób kształtowane były relacje między gospodarką a polityczną dominacją, kto miał rzeczywistą możliwość negocjowania warunków uczestnictwa i jakie grupy ludzi wyłączano z ochrony prawnej. W takiej perspektywie prywatna własność, państwowy interwencjonizm i korporacyjna organizacja produkcji są narzędziami, których znaczenie normatywne zależy od struktury politycznej oraz rzeczywistego zakresu wolności uczestników gospodarki.

Polityczne metody zaspokajania potrzeb bezpieczeństwa ekonomicznego

Nie wszystkie formy ochrony społeczeństwa mają jednak charakter demokratyczny. W określonych warunkach reakcja na niepewność gospodarczą może prowadzić do rozwoju ruchów autorytarnych, które obiecują przywrócenie stabilności kosztem ograniczenia politycznej autonomii i podporządkowania instytucji nadrzędnemu projektowi państwowemu.

Użyteczność tej koncepcji polega na odróżnieniu rzeczywistej potrzeby bezpieczeństwa ekonomicznego od politycznych metod jej zaspokajania. Społeczeństwo może dążyć do ograniczania bezrobocia, ochrony dochodów czy stabilizacji warunków pracy, jednak cele te mogą być realizowane poprzez odmienne modele instytucjonalne. Państwo demokratyczne rozwija politykę socjalną i dialog zbiorowy, zachowując pluralizm oraz ochronę praw; ruch autorytarny natomiast przedstawia własne rozwiązania jako jedyną drogę przezwyciężenia kryzysu. Problem faszyzmu nie wynika zatem z samego istnienia społecznego zapotrzebowania na ochronę ekonomiczną, lecz ze sposobu przekształcania tego zapotrzebowania w projekt politycznej dominacji.

Odmienną perspektywę przedstawił Franz Neumann w pracy Behemoth, analizując narodowy socjalizm jako system, w którym współistniały konkurencyjne ośrodki władzy: aparat partyjny, administracja, wojsko i wielki przemysł. Kluczowa była dla niego relacja pomiędzy strukturą własnościową, interesami gospodarczymi a faktycznym rozkładem władzy. Neumann kwestionował obraz nazistowskiego państwa jako jednolitego, racjonalnie zorganizowanego systemu prawnego,

wskazując na znaczenie arbitralności i rywalizacji instytucjonalnej. Jego interpretacja uzupełnia model sprawowania władzy proponowany przez Paxtona, pozwalając analizować nazistowską gospodarkę jako przestrzeń współdziałania i konfliktu między podmiotami o odmiennych zasobach politycznych oraz ekonomicznych.

W interesujący sposób problem gospodarczych warunków autorytaryzmu można zestawić z analizą Michała Kaleckiego z artykułu Political Aspects of Full Employment z 1943 roku. Kalecki rozważał polityczne ograniczenia trwałego utrzymywania pełnego zatrudnienia w gospodarkach kapitalistycznych, wskazując, że część przedsiębiorców może sprzeciwiać się interwencji państwowej nie tylko ze względu na koszty, ale i z powodu zmian w społecznej pozycji pracowników. Trwałe pełne zatrudnienie zwiększa bowiem siłę negocjacyjną ludzi utrzymujących się z pracy, ograniczając znaczenie zagrożenia bezrobociem jako instrumentu dyscyplinowania stosunków zatrudnienia.

Kalecki analizował również specyfikę gospodarki nazistowskiej, w której wzrost zatrudnienia poprzez wydatki publiczne wiązał się z militaryzacją i represyjnym podporządkowaniem organizacji pracowniczych. Nie utożsamiał on jednak każdego zwiększenia wydatków państwowych z faszyzmem. Jego refleksja podkreśla różnicę między demokratyczną polityką pełnego zatrudnienia a autorytarną mobilizacją gospodarczą. W pierwszym przypadku poprawa sytuacji pracowników wzmacnia ich podmiotowość, w drugim – wzrost zatrudnienia współistnieje z likwidacją autonomicznej reprezentacji i podporządkowaniem pracy celom militarnym. Wartość koncepcji Kaleckiego polega na rozpoznaniu politycznych konsekwencji organizacji rynku pracy. Bezrobocie czy poziom płac nie są jedynie zjawiskami technicznymi, gdyż wpływają na relacje siły w społeczeństwie. W systemie autorytarnym państwo może deklarować troskę o zatrudnienie, jednocześnie odbierając pracownikom możliwość niezależnego kształtowania warunków życia. Zależność ta jest kluczowym elementem ekonomii politycznej faszyzmu, pozwalającym wyjść poza wskaźniki gospodarcze ku analizie społecznego znaczenia ich osiągania.

Dalszą perspektywę dostarcza Joseph Schumpeter, którego teoria przedsiębiorczości i twórczej destrukcji pozwala badać relację między konkurencją, innowacją a strukturą gospodarki. W jego ujęciu kapitalizm to system dynamicznych przemian, w których nowe technologie wypierają starsze formy produkcji. Nie należy jednak utożsamiać Schumpeterowskiej twórczej destrukcji z faszystowską afirmacją politycznej przemocy. Pierwsza dotyczy reorganizacji gospodarczej, druga zaś ideologicznego projektu odrodzenia wspólnoty poprzez hierarchię i eliminację przeciwników. Podobieństwo języka przełomu nie stanowi zatem dowodu tożsamości mechanizmu.

Zestawienie tych perspektyw pozwala uniknąć ekonomicznego determinizmu. Polanyi wskazuje na społeczne konsekwencje destabilizacji rynkowej, Neumann na strukturę władzy w państwie

nazistowskim, Kalecki na polityczne znaczenie zatrudnienia i siły negocjacyjnej pracowników, a Schumpeter na dynamikę przedsiębiorczości. Żadna z tych teorii nie wyjaśnia faszyzmu samodzielnie, lecz ich zestawienie umożliwia analizę relacji między gospodarką, instytucjami a organizacją władzy. Kluczowe pozostaje rozpoznanie, że podobne problemy ekonomiczne mogą prowadzić do odmiennych rozwiązań politycznych, o których charakterze przesądzają normy prawne i społeczna zdolność do kontroli decyzji. Doświadczenia faszystowskiej ekonomii politycznej są istotne dla współczesnych badań nad stosunkami pracy i rolą państwa w gospodarce, lecz nie uzasadniają prostego utożsamiania dzisiejszego interwencjonizmu z faszyzmem.

Interwencjonizm państwowy nie wyklucza pluralizmu

Państwa demokratyczne korzystają z własności publicznej, zamówień rządowych, polityki przemysłowej oraz instrumentów ochrony strategicznych sektorów gospodarki, nie rezygnując przy tym z pluralizmu politycznego ani niezależności organizacji społecznych. W podobny sposób przedsiębiorstwa prywatne mogą współpracować z administracją publiczną przy realizacji inwestycji infrastrukturalnych, badań naukowych czy przedsięwzięć technologicznych, funkcjonując jednocześnie w ramach praworządności.

Autonomia organizacji społecznych jako granica między demokracją a faszyzmem

O faszystowskim charakterze systemu nie przesądza zatem sam zakres państwowego uczestnictwa w gospodarce, lecz relacja między polityczną ideologią a prawami jednostki, autonomią społeczeństwa i możliwością kontrolowania władzy. Kluczowe znaczenie ma tutaj rozróżnienie demokratycznego neokorporacjonizmu, analizowanego m.in. przez Philippe'a Schmittera. W jego ujęciu korporacyjne formy reprezentacji interesów mogą występować w różnych systemach politycznych, a ich charakter zależy od sposobu organizacji uczestnictwa i relacji z państwem. Demokratyczny dialog trójstronny opiera się na swobodzie działania autonomicznych organizacji pracowników i pracodawców, podczas gdy historyczny korporacjonizm faszystowski podporządkowywał ich działalność scentralizowanej strukturze władzy. W obu przypadkach mogą dochodzić do negocjacji dotyczących stosunków pracy, jednak ich prawomocność i rzeczywista zdolność reprezentowania interesów pozostają zasadniczo odmienne.

W polskim porządku konstytucyjnym szczególne znaczenie ma art. 20 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, który definiuje społeczną gospodarkę rynkową jako podstawę ustroju gospodarczego,

odwołując się m.in. do wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej oraz solidarności, dialogu i współpracy partnerów społecznych. Konstrukcja ta nie zakłada zniesienia konfliktów między pracownikami a przedsiębiorcami, lecz ich instytucjonalne osadzenie w porządku uznającym pluralizm i autonomię organizacji reprezentacyjnych. Właśnie ta odrębność stanowi zasadniczą różnicę pomiędzy demokratyczną gospodarką społeczną a faszystowskim projektem podporządkowania świata pracy nadrzędnej, politycznie definiowanej jedności narodowej.

Z kolei art. 59 Konstytucji chroni wolność zrzeszania się w związkach zawodowych i organizacjach pracodawców, a także gwarantuje uprawnienia dotyczące rokowań zbiorowych i sporów pracowniczych. Choć formy wykonywania tych praw nie mają charakteru absolutnego — gdyż konstytucja i ustawy dopuszczają określone ograniczenia — ich prawomocność musi odpowiadać wymogom systemu ochrony praw podstawowych. W perspektywie historycznej istotne jest, że niezależna reprezentacja pracownicza stanowi element konstytucyjnego pluralizmu, a nie wyłącznie instrument technicznego negocjowania wynagrodzeń. Z punktu widzenia ekonomii instytucjonalnej doniosły jest również problem współczesnych zmian rynku pracy: rozwoju samozatrudnienia, platform cyfrowych, pracy tymczasowej i transnarodowych łańcuchów podwykonawstwa. Formy te mogą zwiększać elastyczność gospodarczą i otwierać nowe możliwości uczestnictwa w rynku, ale mogą też prowadzić do rozproszenia odpowiedzialności organizacyjnej oraz utrudniać zbiorową reprezentację interesów osób świadczących usługi. Nie oznacza to jednak, że platformizacja pracy czy stosowanie umów cywilnoprawnych są zjawiskami faszystowskimi; ich analiza wymaga odrębnych kategorii prawa pracy, ekonomii i socjologii organizacji.

Historyczne doświadczenie systemów faszystowskich może natomiast uwrażliwiać na znaczenie autonomicznych instrumentów zbiorowego działania oraz problem nierównowagi siły negocjacyjnej. W tym kontekście szczególnie istotna pozostaje możliwość tworzenia organizacji reprezentujących osoby wykonujące pracę w różnych formach prawnych. Niezależne związki zawodowe, organizacje samozatrudnionych i porozumienia zbiorowe mogą bowiem stanowić narzędzia ograniczania rozproszenia interesów i zwiększania społecznej zdolności do negocjowania warunków pracy.

Godność człowieka jako granica instrumentalizacji ekonomicznej

Ich funkcja wykracza poza ochronę indywidualnych dochodów, gdyż uczestniczą one w budowaniu społecznego pluralizmu, którego znaczenie dla demokracji dobitnie ujawniły doświadczenia historyczne XX wieku. Warunkiem prawomocności takich instytucji pozostaje jednak ich

rzeczywista autonomia, odpowiedzialność wobec reprezentowanych osób oraz respektowanie podstawowych zasad demokratycznej kontroli. Należy odróżnić współczesną politykę wspierania przedsiębiorstw od historycznych form współpracy biznesu z reżimami autorytarnymi. Państwo może uzasadniać zamówienia publiczne, subsydia czy ochronę konkretnych sektorów gospodarki względami rozwojowymi, bezpieczeństwem ekonomicznym lub potrzebą przeciwdziałania kryzysom. Ocenie powinny zatem podlegać ich skuteczność, przejrzystość, zgodność z prawem i rzeczywisty rozkład korzyści.

Samo istnienie współpracy pomiędzy administracją a przedsiębiorcami nie dowodzi przechwycenia państwa ani autorytarnego charakteru polityki gospodarczej. Zagrożenie pojawia się wtedy, gdy relacje te prowadzą do systematycznego ograniczania pluralizmu, niezależności instytucji kontrolnych i praw grup pozbawionych dostępu do dominujących ośrodków decyzyjnych. Zasadniczy problem współczesnej ekonomii politycznej nie polega więc na prostym przeciwstawieniu państwa rynkowi, lecz na określeniu warunków, w których oba mechanizmy mogą funkcjonować bez arbitralnego podporządkowania jednostek. Rynek wymaga odpowiedniej struktury prawnej, gwarantującej ochronę umów, własności i konkurencji. Państwo potrzebuje natomiast instytucjonalnych ograniczeń, które pozwolą przeciwdziałać nadużyciom władzy. Organizacje pracownicze i społeczne mogą pełnić funkcję reprezentacyjną tylko wtedy, gdy zachowują niezależność od politycznego centrum. Historia faszyzmu pokazuje, że naruszenie tych relacji prowadzi do systemu, w którym deklarowana jedność narodowa przesłania rzeczywiste konflikty interesów, a gospodarcza mobilizacja staje się narzędziem utrwalania autorytarnej dominacji.

Aksjologia gospodarki. Godność człowieka, wolność zrzeszania się i granice użyteczności ekonomicznej Ekonomia polityczna faszyzmu prowadzi ostatecznie do pytania o normatywne podstawy organizowania gospodarki. Jeśli działalność ekonomiczną rozpatruje się wyłącznie przez pryzmat wielkości produkcji, efektywności inwestycji i zdolności mobilizowania zasobów, łatwo pominąć znaczenie praw oraz podmiotowości osób uczestniczących w tych procesach. Historyczne reżimy faszystowskie wykorzystywały zaawansowane instrumenty zarządzania, finansowania i organizacji produkcji, jednak ich polityka pozostawała podporządkowana ideologicznym celom narodowej dominacji, militaryzacji i ograniczania pluralizmu.

W takim układzie efektywność gospodarcza mogła współistnieć z zasadniczą niesprawiedliwością społeczną, a sukces konkretnego przedsięwzięcia nie przesądzał o moralnej prawomocności metod jego realizacji. Kluczowe znaczenie ma tutaj Kantowska koncepcja godności człowieka, zgodnie z którą osoba nie powinna być traktowana wyłącznie jako środek do realizacji cudzych celów. W odniesieniu do gospodarki oznacza to konieczność uznania pracownika, konsumenta i uczestnika

życia ekonomicznego za podmiot posiadający wartość niezależną od jego bezpośredniej użyteczności produkcyjnej. Nie chodzi o zakaz wykorzystywania ludzkiej pracy do realizacji celów organizacyjnych – współdziałanie gospodarcze z natury opiera się na relacjach instrumentalnych. Granica normatywna przebiega jednak tam, gdzie jednostka zostaje pozbawiona podstawowej ochrony i możliwości samostanowienia, a jej życie oraz zdrowie zostają całkowicie podporządkowane interesowi organizacji lub państwa.

Z perspektywy filozofii społecznej szczególnie istotna pozostaje koncepcja zdolności do działania, rozwijana przez Amartyę Sena i Marthę Nussbaum. W tym ujęciu ocena dobrobytu nie może ograniczać się jedynie do wielkości dochodu czy posiadanych zasobów; kluczowe jest to, jakie rzeczywiste możliwości życia i działania posiada człowiek. Dwie osoby o podobnych dochodach mogą znajdować się w zasadniczo odmiennej sytuacji, jeśli różnią się zakresem wolności, dostępem do ochrony prawnej, możliwością uczestnictwa w życiu publicznym czy bezpieczeństwem osobistym. Zastosowanie tej perspektywy do analizy faszyzmu pozwala dostrzec, że wzrost aktywności gospodarczej nie oznaczał automatycznie zwiększenia rzeczywistej wolności społeczeństwa.

Autonomia organizacji jako zapora przed autorytaryzmem

Szczególna wartość niezależnych organizacji pracowniczych wynika nie tylko z ich wpływu na poziom wynagrodzeń, lecz przede wszystkim z możliwości rozszerzania społecznej sprawczości. Związek zawodowy pozwala jednostce wyrażać interesy, których samodzielne przedstawianie byłoby utrudnione przez nierówność siły organizacyjnej. Podobną funkcję mogą pełnić stowarzyszenia zawodowe, organizacje obywatelskie i instytucje dialogu społecznego. Ich autonomia nie gwarantuje, że zawsze podejmują decyzje zgodne z interesem publicznym, jednak tworzy warunki pluralistycznego reprezentowania potrzeb i ograniczania koncentracji władzy. Kluczowe pozostaje tutaj rozróżnienie pomiędzy konfliktem interesów a społeczną destrukcją.

W demokratycznej gospodarce spory dotyczące płac, warunków pracy, kosztów regulacyjnych czy podziału zysków są rozwiązywane poprzez negocjacje, procedury sądowe i instytucje dialogu. Nie oznacza to całkowitego usunięcia konfliktów ani uzyskania identycznych korzyści przez wszystkie strony; istotna jest raczej możliwość pokojowego i prawnie kontrolowanego przedstawiania odmiennych stanowisk.

Faszystowski korporacjonizm próbował natomiast przedstawiać konflikt jako zjawisko zasadniczo sprzeczne z nadrzędną jednością narodu, co służyło ograniczaniu autonomicznych form reprezentacji interesów. Z punktu widzenia aksjologii społecznej kluczowe jest zatem uznanie, że solidarność nie wymaga zaniku różnic ekonomicznych ani bezwarunkowego podporządkowania interesów jednej organizacji politycznej. Może ona polegać na tworzeniu instytucji umożliwiających negocjowanie konfliktów, ochronę słabszych uczestników stosunków gospodarczych i rozdzielanie kosztów społecznych według prawomocnych, publicznie uzasadnionych zasad. W takim porządku prawa pracownicze nie są przeszkodą w realizacji narodowego dobra, lecz jednym z instrumentów jego demokratycznego kształtowania. Odrębność ta pozwala odróżnić państwo społeczne od autorytarnego – oba mogą deklarować troskę o dobro wspólnoty, jednak zasadniczo różnią się sposobem respektowania autonomii jednostek i organizacji.

Ekonomiczne warunki życia wpływają na społeczną podatność na autorytaryzm, lecz nie tworzą jednej, nieuchronnej zależności przyczynowej. Kryzys gospodarczy może sprzyjać rozwojowi radykalnych ruchów politycznych, ale potrafi również prowadzić do demokratycznych reform, wzrostu solidarności społecznej i rozbudowy instytucji ochronnych. Bezrobocie, inflacja i nierówności mogą stanowić zasoby politycznej mobilizacji, jednak o jej kierunku przesądzają także ideologia, przywództwo, struktura systemu partyjnego oraz społeczne możliwości działania.

Ekonomia jako narzędzie politycznej dominacji i hierarchizacji

Nie ma zatem naukowych podstaw, by traktować ubóstwo jako samodzielne wyjaśnienie faszyzmu czy uznawać prywatną przedsiębiorczość za jego konieczną przyczynę. Podobnie nie można utożsamiać dobrobytu z automatyczną odpornością na faszystowską mobilizację. Osoby dysponujące znacznymi zasobami ekonomicznymi mogą popierać ruchy autorytarne, kierując się interesem majątkowym, przekonaniami ideologicznymi lub lękiem o własną pozycję.

Z kolei osoby w trudnej sytuacji materialnej często angażują się w ruchy demokratyczne i emancypacyjne. Rzetelna analiza wymaga zatem uwzględnienia zróżnicowanych motywacji oraz społecznych mechanizmów, które pośredniczą między statusem ekonomicznym a zachowaniem politycznym.

Przeprowadzona analiza pozwala sformułować zasadniczy wniosek dotyczący ekonomii politycznej faszyzmu: historyczne reżimy tego typu nie posiadały jednego, niezmiennego modelu własności i zarządzania gospodarką. Wykazywały natomiast silną tendencję do podporządkowywania

autonomicznych organizacji społecznych i stosunków ekonomicznych nadrzędnemu projektowi politycznej dominacji. W zależności od okresu i okoliczności wykorzystywały one własność prywatną, interwencję państwową, struktury korporacyjne, protekcjonizm, finansowanie publiczne czy bezpośredni przymus. Ich specyfika nie wynikała z samego stosowania tych instrumentów – obecne były one przecież w innych systemach gospodarczych – lecz z określonej relacji między gospodarką, ideologią narodowego odrodzenia, ograniczaniem pluralizmu a polityczną hierarchizacją podmiotowości.

Włoski korporacjonizm pozwalał przedstawiać konflikty klasowe jako problemy wymagające rozwiązania przez nadrzędne państwo, jednocześnie ograniczając autonomię pracowników i włączając ich organizacje w strukturę reżimu. Niemiecki narodowy socjalizm zachował znaczną część prywatnej własności i przedsiębiorczości, lecz rozbudował system regulacji, finansowanie zbrojeń i instytucjonalne podporządkowanie produkcji. W obu przypadkach kluczowa była likwidacja niezależnych organizacji pracowniczych oraz próba zastąpienia pluralistycznych stosunków społecznych ideologicznie konstruowaną wspólnotą narodową. Różnice między tymi państwami pozostawały jednak na tyle istotne, że nie należy sprowadzać ich gospodarek do jednego, jednolitego modelu.

Szczególnie tragiczne konsekwencje nazistowskiej ekonomii politycznej ujawniły się podczas II wojny światowej, gdy rozbudowana machina gospodarcza została sprzężona z systemem okupacji, wywłaszczeń i pracy przymusowej. Wówczas polityczna hierarchizacja ludzi umożliwiała podporządkowanie ich działalności celom państwa i przedsiębiorstw przy jednoczesnym pozbawieniu ich podstawowej ochrony prawnej. Doświadczenie to dowodzi, że analiza gospodarki nie może ograniczać się do wskaźników produkcji czy formalnej struktury własności; rzeczywista wartość społeczna procesów ekonomicznych zależy bowiem od warunków uczestnictwa ludzi, zakresu ich wolności oraz sposobu rozdzielania korzyści i kosztów.

Z perspektywy interdyscyplinarnej kluczowa pozostaje relacja między ideologią a organizacyjną strukturą gospodarki. Mit narodowego odrodzenia może uzasadniać militaryzację produkcji, polityka hierarchii pozwalać na arbitralne różnicowanie statusu pracowników, a propaganda społecznej produktywności prowadzić do moralnego stygmatyzowania osób uznanych za nieużyteczne. Mechanizmy te nie funkcjonują w próżni – ich trwałość zależy od możliwości przekształcania symbolicznych rozróżnień w rzeczywiste regulacje dotyczące własności, pracy i redystrybucji. Ekonomia polityczna stanowi zatem materialne rozwinięcie mechanizmów mobilizacji społecznej opisanych przez Jasona Stanleya.

Gospodarka jako instrument politycznej dominacji

Proces ten nie musi prowadzić do pełnej jednolitości gospodarczej. Reżim autorytarny może utrzymywać różnorodne formy własności i organizacji przedsiębiorstw, a jednocześnie drastycznie ograniczać polityczną autonomię społeczeństwa. Może wspierać wybrane środowiska biznesowe, nakładając na nie obowiązki wynikające z celów państwa; może deklarować ochronę pracy, pozbawiając pracowników niezależnych instrumentów negocjacyjnych.

Właśnie te napięcia pomiędzy ideologią, interesami ekonomicznymi a strukturą instytucjonalną pozwalają lepiej wyjaśnić rzeczywiste funkcjonowanie faszystowskich gospodarek niż próby przypisywania im jednej, ponadczasowej etykiety doktrynalnej. Zasadnicze znaczenie zyskuje zatem pytanie o instytucjonalne warunki ochrony podmiotowości ekonomicznej. Demokratyczny porządek gospodarczy wymaga nie tylko formalnego uznania własności prywatnej i swobody działalności, lecz również niezależnego sądownictwa, przejrzystości decyzji administracyjnych, możliwości zrzeszania się oraz ochrony praw pracowniczych. Choć instrumenty te mogą przyjmować różną postać w zależności od państwa, ich wspólną funkcją jest ograniczanie arbitralnego podporządkowania ludzi jednemu ośrodkowi władzy. Historia faszyzmu pokazuje, że zanikanie autonomii organizacji społecznych sprzyja rozwojowi systemu, w którym gospodarka pozostaje produktywna w wybranych obszarach, a zarazem staje się narzędziem politycznej dominacji.

W tym punkcie kluczowe staje się rozróżnienie pomiędzy ekonomicznym przymusem wynikającym z nierówności zasobów a przymusem wykonywanym przez aparat państwowy. Pierwszy może ograniczać rzeczywiste możliwości działania jednostki, jednak jego analiza wymaga instrumentów ekonomii rynku pracy, socjologii klas i prawa prywatnego. Drugi ma charakter prawno-polityczny, gdyż wynika z wykonywania władzy publicznej lub jej bezprawnego wykorzystania.

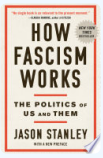
W historycznych reżimach faszystowskich oba rodzaje zależności mogły się wzajemnie wzmacniać, zwłaszcza gdy państwo ograniczało autonomię pracowników i dopuszczało selektywną ochronę interesów majątkowych. Nie oznacza to jednak, że wszystkie współczesne asymetrie ekonomiczne są formami faszyzmu. Konkluzja prowadzi do uznania, że gospodarka nie jest przestrzenią aksjologicznie neutralną, ponieważ sposób organizacji własności, pracy i dystrybucji zasobów wpływa na rzeczywisty zakres ludzkiej autonomii. Jednocześnie politycznego charakteru państwa nie można wyprowadzać wyłącznie z udziału własności prywatnej lub publicznej w gospodarce; konieczne jest połączenie analizy ekonomicznej z badaniem instytucji prawnych, ideologii i praktyk społecznych.

Faszyzm nie jest zatem po prostu gospodarką wielkiego kapitału, państwowym interwencjonizmem czy korporacjonizmem, lecz historycznie określonym projektem politycznym, który wykorzystuje różne instrumenty gospodarcze do realizacji celów ultranacjonalistycznej mobilizacji i autorytarnego podporządkowania społeczeństwa. Rozważania te prowadzą bezpośrednio do kolejnego problemu badawczego: roli prawa w organizowaniu faszystowskiej dominacji.

Jeżeli system polityczny zachowuje prywatną własność, rozwija administrację gospodarczą i utrzymuje formalne instytucje sądowe, nie oznacza to jeszcze, że respektuje zasadę rządów prawa. Prawo może bowiem chronić podmiotowość jednostki, ale może również zostać podporządkowane ideologicznym celom władzy w celu utrwalania hierarchii społecznych. Istotne staje się więc rozróżnienie pomiędzy legalnością działań administracyjnych a ich rzeczywistą prawomocnością, a także pomiędzy prawem jako systemem ograniczającym władzę a prawem wykorzystywanym do jej arbitralnego wykonywania. Właśnie ta zależność wyznacza kierunek następnej części rozprawy, poświęconej faszystowskiej instrumentalizacji prawa, politycznemu wykorzystywaniu legalności i procesom przekształcania demokratycznego porządku konstytucyjnego od wewnątrz. Analiza wymaga zestawienia filozofii prawa Carla Schmitta, Hansa Kelsena, Gustava Radbrucha i Ernsta Fraenkla z doświadczeniami historycznymi Włoch oraz Niemiec, a także z problematyką współczesnej erozji instytucji praworządności. Doniosłe okaże się rozpoznanie granicy, poza którą państwo zachowujące formalne przepisy przestaje zapewniać rzeczywistą ochronę praw, gdyż ich wykonywanie zostaje uzależnione od ideologicznie definiowanej przynależności oraz politycznej lojalności.

> Ostatecznie to nie struktura własności, lecz stopień autonomii jednostki i organizacji wyznacza granicę między państwem społecznym a autorytarnym. Czy system zachowujący formalne ramy legalności wciąż zapewnia ochronę praw, jeśli ich stosowanie zależy od politycznej lojalności? To pytanie o różnicę między literą prawa a jego rzeczywistą prawomocnością otwiera przestrzeń do analizy momentu, w którym państwo przestaje służyć obywatelowi, a zaczyna traktować go jedynie jako zasób w służbie ideologicznej dominacji.

Inspiracje

[1]

"How Fascism Works Jason Stanley" Jason Stanley

Random House | ISBN: 9780525511847

Urodzony w 1969 roku **Jason Stanley** to amerykański filozof, wieloletni profesor Uniwersytetu Yale. Specjalizuje się w epistemologii, filozofii języka oraz filozofii politycznej, badając naturę propagandy. Jest autorem głośnych książek, w tym „Jak działa faszyzm" (2018) oraz nagradzanej „How Propaganda Works".

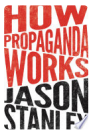
Jason Stanley *(born October 12, 1969) is an American philosopher and the Bissell-Heyd-Associates Chair in American Studies at the University of Toronto's Munk School of Global Affairs & Public Policy, with a joint appointment in the Department of Philosophy. Prior to joining the University of Toronto, he served as the Jacob Urowsky Professor of Philosophy at Yale University, having previously held faculty positions at Rutgers University, the University of Michigan, and Cornell University. He earned his BA from SUNY Stony Brook and his PhD from the Massachusetts Institute of Technology in 1995. Stanley is renowned for foundational contributions to epistemology and the philosophy of language, notably concerning pragmatic encroachment on knowledge and the semantics of context-dependent expressions, before expanding into political philosophy to analyze propaganda and authoritarian ideology. His scholarship has earned honors including the American Philosophical Association Book Prize.*

University of Toronto

Literatura uzupełniająca

Książki

Książki autora i dzieła przywołane w tekście:

[1] **"How Propaganda Works"**

Jason Stanley

2015 | Princeton University Press | ISBN: 9780691173429

[2] **"Know How"**

Jason Stanley

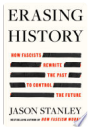
2011 | OUP Oxford | ISBN: 9780191619618

[3] "Language in Context"

Jason Stanley

2007 | OUP Oxford | ISBN: 9780191527555

[4] "Erasing History"

Jason Stanley

2024 | Simon and Schuster | ISBN: 9781668056912

[5] "The Politics of Language"

David Beaver, Jason Stanley

2023 | Princeton University Press | ISBN: 9780691242743

[6] "Knowledge and Practical Interests"

Jason Stanley

2005 | Oxford University Press | ISBN: 9780199230433

Książki autorów przywoływanych i literatura pokrewna:

[7] "Organizations"

Herbert Simon

John Wiley & Sons | ISBN: 9780631186311

[8] "Human Problem Solving"

Herbert Simon

Prentice Hall

[9] "Uncollected Works of Karl Polanyi"

Karl Polanyi

1995 | ISBN: 9780333619605

[10] "Problems of Economic Dynamics and Planning"

Michał Kalecki

1966

[11] "Collected Works of Michal Kalecki"

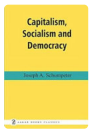
Michał Kalecki, Jerzy Osiatyński

Clarendon Press | ISBN: 9780198289890

[12] **"Problems of Economics, Dynamics and Planning"**

Michał Kalecki

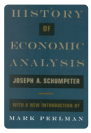
1966

[13] **"Capitalism, Socialism and Democracy"**

Joseph Schumpeter

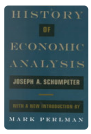
ISBN: 9789350027011

[14] **"History of Economic Analysis"**

Joseph Schumpeter

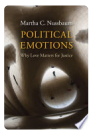
1994 | Oxford University Press, USA | ISBN: 9780195105599

[15] **"History of Economic Analysis (Oxford Press, 1955)"**

Joseph Schumpeter

Oxford University Press, USA | ISBN: 9780195105599

[16] **"Political Emotions"**

Martha C. Nussbaum

2013 | Harvard University Press | ISBN: 9780674728288

[17] **"The Concept of the Political"**

Carl Schmitt

2007 | University of Chicago Press | ISBN: 9780226738925

[18] **"Political Romanticism"**

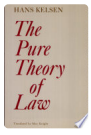
Carl Schmitt

1986 | Mit Press | ISBN: 9780262192521

[19] **"The Crisis of Parliamentary Democracy"**

Carl Schmitt

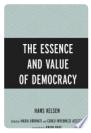
1985 | MIT Press (MA) | ISBN: 9780262192408

[20] **"Pure Theory of Law"**

Hans Kelsen

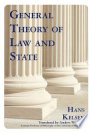
1967 | Univ of California Press | ISBN: 9780520017559

[21] **"The Essence and Value of Democracy"**

Hans Kelsen

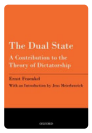
Bloomsbury Publishing PLC | ISBN: 9781442222120

[22] "General Theory of Law and State"

Hans Kelsen

2009 | The Lawbook Exchange, Ltd. | ISBN: 9781584777175

[23] "The Dual State"

Ernst Fraenkel

2017 | Oxford University Press, USA | ISBN: 9780198716204

Artykuły naukowe

Prace autorów przywoływanych w tekście:

[1] "Planning Production, Inventories, And Work Force"

Charles C. Holt, Franco Modigliani, Muth John F., Herbert A. Simon

1960 | Internet Archive (Internet Archive)

Źródło

[2] "Bounded Rationality and Organizational Learning"

Herbert A. Simon

1999 | Reflections: The SoL Journal | DOI: 10.1162/152417399570142

Źródło

[3] "Scientific Discovery and Simplicity of Method"

H. Simon, R. Valdés-Pérez, D. Sleeman

1997 | Artificial Intelligence | DOI: 10.1016/s0004-3702(97)00019-2

Źródło

[4] "Great transformation: The political and economic origins of our time"

Karl Polanyi, Joseph Eugène Stiglitz, Fred Block

1944

Źródło

[5] "The Economy as Instituted Process"

Karl Polanyi

2018 | Routledge eBooks | DOI: 10.4324/9780429494338-2

Źródło

[6] **"Dahomey and the slave trade : an analysis of an archaic economy."**
Karl Polanyi
1966
Źródło

[7] **"Political economy of sub-national spending in India"**
K. Polanyi
2019
Źródło

[8] **"Malevolence and Beneficence in State Power"**
F. Neumann
2017 | DOI: 10.4324/9781315126302-73
Źródło

[9] **"Selected Essays on the Dynamics of the Capitalist Economy 1933–1970"**
Michal KALECKI
1971
Źródło

[10] **"Selected Essays in the Dynamics of the Capitalist Economy."**
Maurice Dobb, Michal KALECKI
1972 | The Economic Journal | DOI: 10.2307/2230218
Źródło

[11] **"Theory of Economic Dynamics."**
Diana Oldershaw, Michal KALECKI
1969 | Economica | DOI: 10.2307/2551830
Źródło

[12] **"Political Aspects of Full Employment"**
Michal KALECKI
2021 | Routledge eBooks | DOI: 10.4324/9781315495811-4
Źródło

[13] **"The Theory of Economic Development"**
Joseph Alois Schumpeter, Ursula Backhaus
2003 | Routledge eBooks | DOI: 10.4324/9781003146766
Źródło

[14] "Capitalism, Socialism and Democracy"

Francis Fukuyama, Joseph Alois Schumpeter

1997 | Foreign Affairs | DOI: 10.2307/20048211

Źródło

[15] "The Theory of Economic Development: An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle"

Joseph Alois Schumpeter

1934 | SSRN Electronic Journal

Źródło

[16] "Book Review: Capitalism, Socialism and Democracy"

Eli Ginzberg, Joseph Alois Schumpeter

1947 | Industrial and Labor Relations Review | DOI: 10.1177/001979394700100116

Źródło

[17] "8 DESIGNING A DEMOCRACY FOR THE EURO-POLITY AND REVISING DEMOCRATIC THEORY IN THE PROCESS"

Philippe C. Schmitter

2022 | Designing Democratic Institutions | DOI: 10.18574/nyu/9780814786628.003.0013

Źródło

[18] "Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundations of Economic Theory"

Amartya Kumar Sen

1977 | Philosophy &amp Public Affairs

Źródło

[19] "On Economic Inequality"

Amartya Kumar Sen, James E. Foster

1973 | DOI: 10.1093/0198281935.001.0001

Źródło

[20] "Report by the commission on the measurement of economic performance and social progress"

Jean-Paul Fitoussi, Amartya Kumar Sen, Joseph Eugène Stiglitz

2011

Źródło

[21] "Human Rights and Capabilities"

Amartya Kumar Sen

2005 | Journal of Human Development | DOI: 10.1080/14649880500120491

Źródło

[22] "Capabilities and Social Justice"

Martha Nussbaum

2018 | Political Philosophy in the Twenty-First Century | DOI: 10.4324/9780429498190-21

Źródło

[23] "Beyond the social contract: capabilities and global justice"

Martha Nussbaum

2005 | The Political Philosophy of Cosmopolitanism | DOI: 10.1017/cbo9780511614743.014

Źródło

[24] "CAPABILITIES AS FUNDAMENTAL ENTITLEMENTS: SEN AND SOCIAL JUSTICE"

Martha Nussbaum

2003 | Feminist Economics | DOI: 10.1080/1354570022000077926

Źródło

[25] "The Role of the Humanities in Education as a Cornerstone of Democracy, with a Special Emphasis on Environmental Issues"

M. Nussbaum

2025 | Revista de Estudios Sociales | DOI: 10.7440/res91.2025.10

Źródło

[26] "Carl Schmitt: Rezension des Buches von Otto Kirchheimer, Political Justice. The Use of Legal Procedures for Political Ends. Princeton: Princeton University Press 1961."

Carl Schmitt

2026 | ZPTh – Zeitschrift für Politische Theorie | DOI: 10.3224/zpth.v16i2.10

Źródło

[27] "Carl Schmitt: Rezension des Buches von Otto Kirchheimer, Political Justice. The Use of Legal Procedures for Political Ends. Princeton: Princeton University Press 1961. (Online First)"

Carl Schmitt

2025 | ZPTh – Zeitschrift für Politische Theorie | DOI: 10.3224/zpth.v16i2.04.of

Źródło

[28] "General Theory of Law and State."

Milton R. Konvitz, Hans Kelsen, Anders Wedberg

1947 | The Philosophical Review | DOI: 10.2307/2181978

Źródło

[29] "Foundations of Democracy"

Hans Kelsen

1955 | Ethics | DOI: 10.1086/291036

Źródło

[30] "On the Essence and Value of Democracy"

Hans Kelsen

2019 | University of California Press eBooks | DOI: 10.1525/9780520929685-011

Źródło

[31] "Law's Image of the Human"

Gustav Radbruch

2020 | Oxford Journal of Legal Studies | DOI: 10.1093/ojls/gqaa026

Źródło

[32] "The Dual State: A Contribution to the Theory of Dictatorship"

Jerome G. Kerwin, Ernst Fraenkel

1941 | The University of Chicago Law Review | DOI: 10.2307/1597309

Źródło

[33] "The Dual State"

Ernst Fraenkel, Jens Meierhenrich

2017 | Oxford University Press eBooks | DOI: 10.1093/acprof:oso/9780198716204.001.0001

Źródło

[34] "State of the Masses. The Threat of the Classless Society."

William L. Kolb, Emil Lederer, Ernst Fraenkel, Herbert Rosinski, Hans Kohn

1941 | American Sociological Review | DOI: 10.2307/2085946

Źródło

APA ONE Publishing System
Fundacja Dobre Państwo © 2026
Article ID: 8df0e4eb-7562-40d7-826e-43f7a3b609c4